

Les músiques en la vida de la gent del Baix Ter i del Montgrí, des de 1850*

J. Ayats, G. Ginesi, J. Nonell, J. Rabaseda i M. Cañellas

El títol que encapçala aquestes línies correspon al projecte de recerca que el Museu del Baix Ter i del Montgrí ha dut a terme entre l'any 2000 i el 2002 dins de l'Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya (de la Generalitat de Catalunya des del Centre per a la Promoció de la Cultura Tradicional i Popular Catalana). Es tracta d'una investigació sobre una àmplia varietat d'activitats musicals del Baix Ter durant el darrer segle i mig que s'emmarca en els treballs preparatoris del nou Centre Cultural Can Quintana. Des d'un inici, es va determinar que la música i les activitats musicals havien de ser un dels principals eixos d'articulació del projecte museogràfic de Can Quintana, i perquè això fos possible, s'havia de procedir a un coneixement extens del que significava la vida musical de la zona, fet des d'una perspectiva a la vegada històrica i antropològica, al mateix temps que s'aplegaven documents escrits, sonors, fotogràfics i objectes musicals diversos. Però també era evident que un simple inventari enumeratiu no proporcionaria les claus interpretatives necessàries per sustentar la música com a metàfora privilegiada de la vida humana d'aquest entorn social i geogràfic. Per fer-ho calia comptar amb una recerca sistemàtica i, a la vegada, amb un estudi que proporcionés una sòlida base interpretativa al Centre i que, sobretot, pogués contribuir a les orientacions bàsiques del projecte museogràfic.

La música és, en la nostra societat, una de les activitats més poderosament significatives en la construcció dels processos

d'identificació i de representació dels individus i dels grups socials. Moltes de les relacions socials es teixeixen, juntament amb altres elements culturals, a través de les activitats i de les narrativitats a l'entorn de les músiques, o sigui, a través d'experiències sensibles directes i properes a l'individu. Això permet que les activitats musicals siguin un camí privilegiat a l'hora de dirigir-nos a "l'espectador cultural" contemporani. Problemàtiques d'absoluta actualitat - processos del canvi en les formes socials de vida i en els gustos, el sentit de la història i del temps, la distància cultural (diferències de percepció, de llengua, de música, de sexe, d'edat) la relació amb el medi físic, etc.—, tenen en les activitats i objectes musicals un camí més atractiu d'accés a la reflexió.

Des d'aquests plantejaments, l'equip de recerca - format per Jaume Aiats, Gianni Ginesi, Jaume Nonell, Joaquim Rabaseda i Montserrat Cañellas— ha dut a terme una labor d'estudi de les activitats musicals amb l'objectiu de poder descriure els principals processos de canvi en les activitats musicals de la zona en el darrer segle i mig. El món del ball - amb les sardanes, els balls d'actualitat, les orquestres i les cobles— va ser pres ja des de l'inici com a eix principal de la recerca en un procés temporal que arriba fins als conjunts actuals i els grups de rock català o "empordanès". Però no varem voler oblidar aspectes més personals o privats de les activitats musicals (antigues cançons de feines, cançons d'ambients infantils, instruments efímers i poc valorats, etc.), així com els processos d'interacció de poblacions d'origen geogràfic diferent. En els paràgrafs que segueixen assajarem una

breu síntesi de la temàtica principal que ha guiat la nostra recerca, amb alguns dels resultats que hem obtingut.

Representació social, gènere i autoritat en els balls de festa i les sardanes

Nombroses documentacions escrites, fotogràfiques i d'entrevistes directes ens han mostrat la importància que té en el conjunt social el ball com a representació de la comunitat, de les actituds socials i de la visibilització de certs conflictes amb l'autoritat. I al mateix temps, hem vist com en els darrers 150 anys això s'ha transformat radicalment. El ball de les sardanes n'ha estat el moment més destacat -sobretot si les situem en l'entorn vuitcentista de ball de moda—, però no seria possible entendre'n el valor i els possibles significats sense observar les sardanes dins del conjunt d'activitats ballades i d'actes festius. Per tant, ha calgut dur a terme una observació de panorama i, a la vegada, un treball més atent a les vivències i a les condicions singulars d'alguns dels participants, en la seva condició de gènere, d'edat, de sector social i geogràfic i d'època.

Primerament, la transformació del contrapàs, metàfora de la representació col·lectiva a plaça dels valors anteriors (de "l'Antic Règim"), a un nou model de balls, que durà a l'emergència de la nova sardana llarga (1840 i 1870). Una generació de joves transforma els balls d'aquest sector d'edat tot adaptant la cua del contrapàs (la sardana) com a nou model: el cercle és tancat, sense capdancer ni jerarquització social predeterminada, i qualsevol home pot dirigir els passos. La sardana llarga es farà prou complexa perquè calgui una habilitat a la vegada corporal i de comptar, però és assequible a qualsevol home àgil i intel·ligent, i representa els valors del nou individu de mitjan segle XIX i de la seva posició social que es construeix a base d'esforç i d'habilitats. Els homes joves es mostren ostentament com a destacats balladors; apareixen opuscles explicatius de com s'ha de ballar atribuint gran valor al component tècnic i

(*) Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, 2000 i 2001. **Recerca/Anàlisi**

d'habilitats; i es representa tota una demostració d'aquesta nova imatge masculina sobretot envers les noies— activa i renovadora. Algunes sardanes són ballades sobretot per homes en determinats moments simbòlics de la vida comunitària; quan hi participen les noies, és un dels moments principals de contacte entre gèneres. Les melodies provenen de les novetats, de balls francesos, d'òperes i de sarsuoles (fins a la dècada de 1870 no es comença a atacar la "poca genuïnitat" d'aquestes melodies, una idea que arriba a l'Empordà des dels intel·lectuals tradicionalistes barcelonins). Musicalment, el model de l'òpera romàntica italiana— amb totes les implicacions d'actituds, de modernitat i de model social— i concretament de l'ària d'òpera— la tenora en el paper del cantant operístic— és la base i referència de les sardanes llargues.

Des del segle xx el ball de les sardanes a l'Empordà comença a veure's afectat per la visió de dansa nacional que es comença a forjar des de sectors de l'activisme catalanista i tradicionalista, i les sardanes comencen a mudar de valors i de maneres corporals i socials, paral·lelament a la introducció de noves modes de ball que renovaran altra vegada la referència del jovent. És un procés lent que, a Torroella, comença afectant el model de les cobles i l'acosta als models de la música acadèmica, al mateix temps que va canviant les maneres dels balladors (en l'actualitat encara queden alguns testimonis orals que podem vincular a la situació anterior). *Els Montgrins* es fan famosos i són model de modernitat (enregistren discos des de principis del segle xx); el model de ciutat fa forat a la vila i, després, als pobles. Als anys trenta els joves estan ja poc interessats per les sardanes ("cosa de gent gran"), tot i que hi retornaran després de la guerra pel valor de "cosa catalana" (actitud que ja trobem durant la dictadura de Primo de Rivera).

A la segona meitat del segle xx la sardana va perdent la rellevància que tenia com a dansa de cohesió i de representació social de la joventut, i es va afermant

com a símbol de la comunitat en moments molt concrets de la festa i, sobretot, per a sectors generacionals grans, tot i que manté una vigència molt més alta que en altres zones de Catalunya (aquí representa el valor identificador màxim). Altres balls ocupen el relleu amb una profunda transformació dels models de sociabilitat. El procés de transformació dels balls permet explicar molts elements de la transformació de la vida social de la zona, i a la vegada permet ressituar els valors i les vivències que s'han atribuït a la sardana i—per contrast— a altres models de ball.

Un altre tema tractat ha estat sobre la figura del músic, important comercialment i professionalment a la vila de Torroella, i la transformació que ha tingut en el període d'estudi: la consideració social i la imatge del músic a través de les seves activitats; els models de relació de l'interpret amb la música i amb altres feines la-

Recercar l'evolució de les manifestacions musicals esdevé una eina per comprendre les evolucions de la mateixa societat.

borals (la típica imatge dels músics sabaters o cadiraïres); els vincles i grups familiars dins del grup çobla (successió gremial del doble ofici); l'estètica en la interpretació paral·lela a determinades actituds socials i festives; etc.

Dins de les vivències personals del músic han estat sorprenents els resultats que ens ha ofert parlar de l'estètica sonora de la interpretació a partir de diversos exemples d'enregistraments històrics de *Els Montgrins* (des de 1910 fins ara). Creiem que es tracta d'una via d'investigació pràcticament sense precedents, que mostra com un diàleg sobre elements d'interpretació musical proposats a partir d'enregistraments sonors permet arribar a vincular característiques sonores amb determinades actituds socials que varien amb els anys. A més, permet un alt nivell de comunicació i de complicitat que ha permès aclarir molt bé els canvis en l'estètica de les interpretacions i en els models musicals com, en el cas de les sardanes, la important transformació en les maneres interpretatives dels anys vint. Procediments d'accent, de tempo, d'afinació, de conjunció, o de timbre, els hem pogut relacionar amb les actituds i l'estètica musical de referència (òpera en un primer moment i música simfònica després). Zones aparentment tan allunyades com elaboració del so i ideologia es mostren íntimament lligades en les vivències dels músics.

Fonts i metodologies de recerca

Però l'interès més gran que ha ofert la recerca, al nostre entendre, és la manera de combinar fonts diverses i procediments diversos, oferint una certa novetat metodològica d'investigació pel que fa als estudis sobre temes musicals al nostre país. Enfront d'estudis més clàssics on la frontera entre disciplines es manifesta en la forma com es dóna prioritat a documentacions escrites, o a entrevistes, o a la descripció d'objectes, la nostra proposta assaja de crear un diàleg entre fonts documentals diverses, i d'aquesta manera poder establir vincles de continuïtat entre

la recerca aparentment "històrica" (que comença vers 1850) i la recerca directa amb diferents generacions actuals. Hem utilitzat documents escrits antics i actuals (historiogràfics i hemerogràfics, és clar, però també procedents d'obres literàries Caterina Albert, Josep Pla, Albert de Quintana i Combis—, de processos de llibres de faltes judicials, d'actes de l'ajuntament, de programes de mà o de textos de cançons orals), al mateix temps que analitzàvem i utilitzàvem documentació gràfica per parlar amb les persones entrevistades (fotografies, cartells d'orquestres-cobles) i documentació audiovisual (filmacions i enregistraments fonogràfics), o objectes musicals, a més del preceptiu treball de camp etnogràfic (observacions d'activitats musicals i de festes, entrevistes personals, etc.).

Aquest model de recerca ens ha permès verificar transformacions que en el ball, per exemple, permeten vincular aspectes tan aparentment distants com són els canvis en les actituds i maneres coreogràfiques, en les característiques de la interpretació musical i en els significats socials i ideològics que s'atribuïen als balls. I això ha estat especialment fructífer en l'ús d'enregistraments fonogràfics de diferents èpoques històriques a l'hora de debatre amb els músics professionals de diverses generacions, un procediment de recerca pràcticament sense precedents i difícilment realitzable fins ara.

Finalment, cal remarcar l'interès que ha tingut fer aquesta recerca paral·lelament als projectes museogràfic i d'activitats del Centre Cultural Can Quintana. Les mateixes labors d'investigació han estat orientades i esperonades vers uns objectius concrets d'aplicació dels resultats que són, sense dubte, beneficiosos per a la recerca.

La percepció i l'ús del medi natural i el paisatge a les conques de Tremp, Dellà i Montsec: una visió etnohistòrica*

Jacinto Bonales, Joan Garcia Biosca, Pepita Raventós, Teresa Reyes, Marta Sancho i Jordi Solà

La natura és un concepte canviant. Diferents moments històrics, diferents tipus de població, diferents sistemes econòmics o diferents ideologies perceben la natura i el paisatge de manera diferent. Cada "natura" percebuda és reflex i explicació de la "natura real", i és, alhora, coneixement per intervenir en el territori. Les diferents natures presents en un mateix moment històric es troben alhora presents en la ment de les persones que actuen sobre d'un territori. La natura percebuda entorn de l'economia rural, de la religiositat o de l'oci, per posar tres exemples ben diferents, ens donarà un tipus o un altre d'intervenció sobre el territori i, per tant, un tipus o un altre de desenvolupament rural que tingui en compte la conservació i sostenibilitat dels elements i el paisatge. El paisatge, doncs, es construeix contínuament, però el paisatge i la seva percepció canvien a l'uníson. En el cas que ens ocupa, l'abandonament de l'agricultura orgànica i la ruptura cultural entre coneixement tradicional del medi i coneixement científicotècnic està provocant la desaparició de tota una cultura rural basada enterament en la percepció i l'ús del medi en la seva globalitat. Aquest és el resultat de la recerca que hem portat a terme durant aquests dos darrers anys en el marc de l'IPEC.

La recerca s'emmarca en la situació actual de les zones rurals a la Unió Europea a principis del segle XXI. Per això, el títol del darrer capítol de la nostra monografia, aquell de caràcter més etnogràfic, parla d'època de desenvolupament rural actual. No discutirem aquí la realitat ni el caràcter d'aquest desenvolupament, sinó que més aviat parlem de desenvolupament en el sentit de necessitat o possibilitat que li dona la Unió Europea, més que no pas en el sentit dels resultats obtinguts amb les diferents polítiques agrícoles, mediambientals o turístiques que incideixen en les àrees de muntanya com la que aquí estudiem. Aquesta situació és el resultat de la història recent.

A finals del segle XX la consolidació de la globalització econòmica iniciada en el segle XIX va significar la crisi del món rural en nombroses regions europees. La maximització econòmica i la urbanització van tenir com a conseqüència un canvi en la percepció del medi i del paisatge tant entre la població d'espais urbans com rurals. L'economia tradicional, que més exactament hauríem de denominar orgànica necessitava, per a la seva reproducció, un màxim de coneixement del medi natural, no aliè a l'home sinó totalment antropitzat, per a la seva supervivència. La necessitat de maximització transforma tot aquest món rural i els seus coneixements, principalment des de les dècades de 1950 i 1960. El principal element transformador, quant a percepció i ús del me-

(*) Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya, 2000 i 2001. **Recerca/Anàlisi**